

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Agunnaryds kyrka

Agunnaryds socken i Ljungby kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Samuel Palmblad

Inledning

Bakgrund och syfte

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Agunnaryds kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Agunnaryds kyrka

Kortfattad historik

Samhället Agunnaryd har förutom sin nuvarande kyrka rester av två medeltida kyrkor. Vid Brånanäs, på en udde i Agunnarydssjön, ligger murrester härrörande från den gårdskyrka som tillhörde borganläggningen Agundaborg. En sockenkyrka uppfördes förmodligen före 1330 och resterna av sakristian finns fortfarande bevarade omkring 300 meter från nuvarande kyrka. Ruinen med tillhörande kyrkogård inramas av en kraftig stenmur. Kyrkan revs i samband med uppförandet av den nya kyrkan eftersom man avsåg utnyttja stenmaterialet. Dock ansågs stenmassorna olämpliga till nybygget varvid rivningen var helt onödig.

Det är ytterst ovanligt att en mindre socken på landsbygden har rester från två äldre kyrkobyggnader och då 1870-tals kyrkan är förhållandevis välbevarad utgör bygden en kulturhistoriskt intressant kyrkomiljö. År 1830 konstaterade Biskop Tegnér vid en inspektion att kyrkan var i ”gott skick”, vilket enligt uppgift var en sanning med modifikation. Församlingens tillväxt och kravet på en ståndsmässigare kyrka medförde att man under 1850-talet undersökte möjligheterna att bygga en helt ny kyrka. Trots år med missväxt och hungersnöd insamlades medel och 1870 godkändes de ritningar som arkitekten vid Kungl. Överintendentämbetet, J.F. Åbom, utformat. Biskopen i Växjö, H.G. Hultman, invigde kyrkan i oktober 1874.

Exteriör

Byggnaden är helt uppförd i sten med in- och utvändigt putsade fasader. Exteriören är tidstypisk med torn i väster, långhus samt ett absidialt korutsprång i öster. På långhusets norra och södra sida finns två utskjutande sidoingångar. Tornet har bibehållit sin för stiftet något annorlunda utformning, en spetsig huv med nygotiska stildrag skapar ett högre och monumentalt intryck. Tornhuvens kröns av ett förgyllt kors och även de fyra spetsgavlarna har försetts med kors, ett i varje väderstreck, dock oförgyllda. Sidoingångarnas hörn är utformade som slätputsade pilastrar och under den starkt profilerade takfoten finns ett utskjutande, slätputsat, parti där lodräta fält som sammanbinds med rundbågar bildar ett dekorativt element. Samma slätputsade ramverk återvinns på torngavlarna och på långhusets östsida. Även långhusets fyra hörn är utformade som pilastrar dock inte lika framträdande som sidoingångarnas.

På portalen ovanför huvudentrén står att läsa: *UPPFÖRD UNDER CARL XV 1872 KOMMER LÅTER OSS TILLBEDJA*. När kyrkan stod klar hade dock Carl XV varit död sedan flera år.

Framförallt tre ingrepp har påverkat intrycket av exteriören och dess autenticitet. Taktäckningen har skiftat mellan åren, den ursprungliga spåntäckningen byttes 1888 mot asfaltspapp, 1906 mot en rödbrun plåt och 1971 godkändes beslutet att täcka långhus och absid med koppar. Redan 1906 hade dock tornet täckts med koppar.

I protokoll från 1930-talet noteras att klagomål framförts mot värmen i kyrkan, bl.a. stora problem med golv- och fönsterdrag påpekades. Beslut om åtgärd fattades 1935 vilket konkret innebar att samtliga gjutjärnsfönster i kyrkan lyftes bort. Dessa ersattes 1937 med tätspröjsade träfönster med tillhörande innerbågar utan spröjs. Med största sannolikhet bibehålls yttermåttan.

Ett gjutjärnfönster har dock bevarats på ursprunglig plats, detta sitter ovanför huvudentrén och synliggör hur dess dekorativa utformning tidigare karaktäriserade kyrkans övriga fönster. I samband med dessa arbeten igenmurades troligtvis två fönster på långhusets västfasad, ett på vardera sidan om tornet. Även två fönster på tornets andra våning sattes igen, ett på vardera södra och norra sidan.

Den tredje förändringen berör absiden där en mittplacerad port tidigare möjliggjorde direktförbindelse till koret från kyrkans östsida. Inför arbetena 1937 erhöles tillstånd att mura igen porten och ersätta ingången med ett fönster. Absiden bestod därefter av tre höga fönster och för att uppnå en annorlunda ljuseffekt samt varierat synintryck försågs 1937 samtliga dessa fönster med bränt, patinerat, blyinfattat antikglas. Exteriören har genomgått några smärre ombyggnationer men de nyklassicistiska stildragen har bevarats och tornets nygotiska utformning har undgått förvanskning vilket ger Agunnaryds kyrka ett utmärkande stilelement.

Interiör

Dagens färgsättning går främst i grönt, grått och mörkrött med ett närmast turkost innertak vilket ger ett behagligt och harmoniskt intryck. I vapenhus och kor har en rad äldre föremål placerats som minner om den medeltida kyrkan. Två vackra sidoläktare, en predikstol på vardera nord- och sydsidan samt det fristående altaret med altaruppsats i korabsiden skapar en tilltalande inramning. I långhuset finns fyra bänkkvarter och på läktaren två, bänkrader finns även på sidoläktarna. Utrymmet under läktaren har byggts in vilket skapat ett sammanträdesrum samt kapprum med toalett. De stora fönstren medför rikligt med ljus. Även om färgsättningen skiftat har den fasta inredningen i huvudsak bevarats.

De omfattande renoverings- och ombyggnadsarbetena som utfördes under 1937 hade sammanställts av arkitekten Paul Boberg. Det av Boberg framställda arbetsmaterialet innebar flera åtgärder som dels bestod av en allmän modernisering men även direkta ombyggnader och omgestaltningar av kyrkorummet. Problemet med värmen åtgärdades genom de tidigare redovisade fönsterbytena samt iläggning av nytt golv med blindbotten och trossfyllning, alla ingångar försågs även med dubbeldörrar och ett nytt uppvärmningssystem tillfördes med lågtrycksånga som leddes från en värmekammare under koret. I samband med dessa arbeten revs de två järnkaminerna från 1893 som varit placerade utmed långhusets väggar. Golvet lades även om på sidoläktarna och trägolvet i vapenhuset byttes mot slipade kalkstensplattor. En effekt av den nya värmeinstallationen var att en lucka upptogs i marken vid långhusets nordöstra sida där en trappa leder ner till kammaren under koret. Via en mindre lucka på absidens utsida kunde också ved slängas ned i detta utrymme.

Den verkliga revolutionen som inträffade 1937 och som i hög grad berörde den enskilde kyrkobesökaren var att en fullständig elektrifiering av kyrkan genomfördes. Då anskaffades även en orgelfläkt och två lyktstolpar placerades framför huvudentrén. En ringmaskin för tornklockornas driftsattes och klockorna försågs med hammare för klämtning. Utöver dessa arbeten som främst utfördes i syfte att förbättra klimat och underlätta det regelbundna arbetet i kyrkan genomfördes även stora interiöra förändringar där betoningen främst var av estetisk och liturgisk karaktär.

Före 1937 var absiden skild från koret genom ett högt och rikt dekorerat altarskrank. Absiden fungerade då som sakristia och på var sida om altaret fanns en dörr som möjliggjorde passage mellan sakristia och övriga kyrkorum. I enlighet med Bobergs förslag revs skranket samtidigt som altare, altaruppsats och altarring friställdes och tillbakaflyttades in i absiden.

Koret förlängdes och på vardera sidan om altaret skapades två större rum genom att murade väggsektioner skapades. Det södra rummet inreddes som sakristia medan det norra främst fungerat som förvaringsrum och gör så än idag. Från sakristian upptogs även en dörr i östra murverket som leder ut till kyrkogården. Dörren är mycket enkel utan dekorativa inslag. Ett mål med 1937 års renoveringsprogram var att minska kyrkorummets storlek då befolkningsunderlaget minskat, förlängningen av koret medförde också att flera bänkrader togs bort. En naturlig konsekvens av dessa arbeten var att triumfbågen fick en mer framskjuten placering.

Krav hade framförts att försköna absidens tak och konstnären Torsten Hjelm fick i uppdrag att här utföra målningsarbeten. Motiv ur Bergspredikaren valdes men vissa gestalter som S:t Sigfrid, den heliga Birgitta och Olaus Petri har inlemmats, den dåvarande Växjöbiskopen, Sam Stadener syns även. Konstnären utförde vissa omarbetningar tjugo år senare, 1957, då han uttryckt att verket, som han benämnde *Kristus förkunnare*, inte var fullbordat. Förutom denna omgestaltning av absiden ommålades närmast hela interiören inkluderat bänkar och inventarier. Samtidigt avfärgades de invändiga putsytorna.

Interiören genomgick 1937 således drastiska förändringar som omgestaltade kyrkorummets utformning och färgsättning. Lyckligtvis kunde man rädda de speciella sidoläktarna som enligt renoveringsprogrammet skulle rivas. Kyrkorådet uppmärksammades på dessa arkitektoniska klenoder som var unika i kontraktet och därför avstyrdes rivningsförslaget.

Utöver nämnda arbeten putsades kyrkans fasader om och trappan i vapenhuset byggdes om, alternativt nytillverkades. Enligt en tidningsuppgift uppgick kostnaderna för 1937 års renovering till 45 365 kr.

Tiden fram till nästa stora åtgärdsprogram som inleddes 1957 innebar främst regelbundet underhåll. De blindtavlor som täckt hålen för tornuren plockades 1943/44 bort och ersattes tillsist med riktiga urverk. Önskemål om ny färgsättning samt ökat behov av publika och samtidigt avdelade utrymmen medförde att ett nytt åtgärdsprogram sammanställdes i mitten av 1950-talet där det mesta av arbetet sedermera utfördes under 1957. Det främsta ingreppet berörde ytan under läktaren där fem bänkrader plockades bort för att möjliggöra tillkomsten av två nya rum. Förslaget att bygga in utrymmet under läktaren grundades på stadsarkitekt Henrik Schagers ritningar där syftet var att inreda ett kapprum samt ett sammanträdesrum. Några ingrepp i konstruktionen var inte nödvändig och väggreglarna kläddes med en lockpanel. De vackra kolonnerna som bär läktaren behölls synliga utom en som finns bakom en garderob i sammanträdesrummet.

Återigen skedde en omfattande färgförändring av interiören där hela kyrkan målades i ljusa och klara färger. Vissa dekorativa partier av bänkgavlarna samt pelarringarna belades med bladguld. Samma år placerades predikstolen från 1689 på den södra långhusväggen. Denna klenod tillhörande medeltidskyrkan hade tidigare legat i ett förråd och efter en renovering 1961 då bl.a. de ursprungliga färgerna återställdes kunde besökaren åter beskåda ett utsökt barockarbete. Agunnaryd har därmed två predikstolar i sin kyrkan som dessutom ger en vacker och intressant inramning av kyrkorummets.

Sentida åtgärder

Förutom koppartäckning av taket samt lagning och byte av svall som utfördes 1971 påbörjades den senaste exteriöra renoveringen 1989. Då skedde en närmast total ompputsning av kyrkas fasader och luckan på absiden murades igen. Arbetet utfördes av Kyrkorestauratören i Vinslöv AB. Även målning av portar och dörrar utfördes och huvudentrén handikappanpassades. På ömse sidor om stentrappan lades en svagt lutande ramp av betongsten och ett elegant, smitt räcke tillkom.

Under 1986 kalkas och målas sakristian och året efter sker en total modernisering av el- och ventilationssystemet. Ett större fläktaggregat installeras i förvaringsrummet invid koret och nya värmeledningsrör dras ovanpå sockellisten i kyrkan. Elcentralen är placerad i ett skåp under trappan i vapenhuset, en bra lösning som smälter in väl. Samtidigt beslutas att bygga en handikapptoalett intill kapprummet under läktaren vilket utförs under 1987

De senaste stora arbetena på kyrkan genomfördes under 2004 då bergvärme installeras, korgolvet byts medan långhusgolvet slipas och oljas, fönster och dörrar målas, fyra ljuskronor tillförs och ytterligare två bänkrader försvinner. Plattformen där altaret står placerat förstoras och en större radiator bakom altaruppsatsen plockas bort och ett skåpsutrymme iordningsställs istället. I den bakersta bänkraden sågas ett mindre parti av sitsen bort och kontrollpanel och utrustning för styrning av ljud/ljus/kyrkklockor monteras. Det förmodligen mest krävande arbetet vid 2004 års renovering var dock målningen av det tunnvalvda innertaket, färgen var smutsig, matt och vidhäftningen var försämrad. Efter skrapning och grundning målades taket med linolja och därmed återfick kyrkan sin lyster och ljusblåa nyans.

Viktigare inventarier

Vissa föremål från den medeltida kyrkan har bevarats och renoverats under 1900-talet. Den mest framstående av dessa inventarier är predikstolen från 1689. På norra korväggen hänger ett krucifix omgivet av träfigurer föreställandes Johannes och Maria. I koret finns även ett begravningsvapen, ett golvur från 1747, en träfigur "*Segrande Kristus på klot*", en nummertavla med inskriptionen "*Soli Deo Gloria*" och ovanför den äldre predikstolen hänger ytterligare ett begravningsvapen. Figureerna i koret och de som uppvisas i vapenhuset tillsammans med rester av ramstycken och kartuscher härrör från en äldre altaruppsats från 1740-talet som utfördes av Sven Segerwall. I långhuset hänger två ljuskronor från 1600-talet. Ett stort men svårt skadat begravningsvapen efter friherre Lars Mörner hänger numera i tornkammaren en trappa upp. Med tanke på dess omfång och rika dekor borde vapnet utgjort ett praktfullt inslag i den medeltida kyrkan.

De två höga golvkandelabrarna av ek som står på varsin sida om altaret skänktes till kyrkan 1947. Dessa utgör ett blickfång i kyrkorummet och är nästan samtida som dopfunten som skänktes 1944. Dopfunten är idag placerade på korets norrsida, tidigare stor den på sydsidan. På långhusets väggar hänger elva mässingslampetter som tillfördes kyrkan i mitten av 1930-talet, ursprungligen fanns tolv men en har ersatts med en trätavla där socknens f.d. kyrkoherdar och komministrar redovisas.

I en glasmonter placerad på västra långhusväggen hänger en vacker mässhake från 1600-talet och i ett glasskåp intill förvaras allehanda föremål. Ny predikstol, altarpupsats, fristående altarring, nummertavlor, och orgel tillkom vid uppförandet av den nya kyrkan. Dessa skapar en stilmässig enighet med högrest och riklig dekor, starka färger med rikligt inslag av förgyllningar. Orgel byggdes av den för länet välkände Carl Elfström, större reparationer och renoveringar utfördes 1917 och 1971. J Künkel orgelverkstad som utförde renoveringen 1971 fick även i uppdrag att bygga en ny kororgel, denna placerades i kyrkan 1978.

De båda kyrkklockorna är båda omgjutna, storklockan från 1557 göts om 1818 medan den mindre klockan blev omgjuten 1709.

Kyrkogården

Den ursprungliga kyrkogården utgör en rektangel med kyrkan i dess mitt. Runt kyrkan löper grusgångar med en förgrening i varje väderstreck. En kallmurad stenvall med bakomliggande jordvall ramar in kyrkogården och med jämna mellanrum står lövträd invid muren. Enstaka björkar står utspridd inom området och vid sydsidan finns en hög tuja-allé. År 1981 invigdes ett nytt stort begravningsområde i söder med god sikt över sjön. Här anlades även en minneslund med ett kraftigt kors. Denna nya del omges av låga murar och buskage med inslag av lövträd. I öster, bakom stenvallen, står en enkel redskapsbod i trä som uppfördes 1976. Den fästningslika likboden med chifertak, små fönster och väggar av oregelbundna granitblock ligger vid kyrkogårdens nordöstra hörn. Byggnaden uppfördes 1957 men utnyttjades främst som vanligt förråd. I den förra s.k. likboden förvarades bl.a. de äldre inventarier som numera finns inne i kyrkan.

Vid ruinen efter medeltidskyrkan finns även en fungerande begravningsplats med ett flertal vackra gravvårdar. Denna omges av en mycket kraftig stenvall och höga lövträd. Stormen i januari 2005 fällde dock flera av dessa träd.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Agunnaryd har rester från två medeltida kyrkor samtidigt som dess nuvarande församlingskyrka från 1874 undgått genomgripande ombyggnationer. Detta faktum medför att platsen ur kulturhistoriskt hänseende uppvisar ett högt värde. Kyrkans exteriör med sina nygotiska drag där tornhuvan uppvisar en annorlunda utformning har närmast helt bevarat sin ursprungliga karaktär. De rikt dekorerade gjutjärnsfönstren som försvann 1937 och ersattes med tätspröjsade träfönster innebar att fasaden delvis förlorade anspelningarna till nygotik och åtgärden är den som främst förändrat intrycket av exteriören.

Interiören renoverades grundligt 1937 och 1957 då även ombyggnader utfördes som avsåg underlätta brukandet av kyrkorummet. Särskilt koret förändrades där man 1937 friställde altaret genom att korskränkets revs och två större rum murades upp vid norra och södra korväggen. Lyckligtvis avslogs förslaget att riva de för kyrkan typiska och eleganta sidoläktarna som ger kyrkorummet en extra dimension.

Arbetena 1957 syftade till att skapa utrymmen under läktaren samt att förnya och även återskapa interiörens färgsättning. Predikstol och flera andra inventarier från den medeltida kyrkan konserverades och placerade inne i kyrkan, särskilt i koret, vilket medvetandegör besökaren på platsen historia. Fotografier tagna före 1937 visar att kyrkorummets väggar hade dekorativt målade fältindelningar där korbågen var försedd med ett stort bibelcitат, inredningen var i övrigt vitmålad. Antalet sittplatser i kyrkan har stadigt minskat, idag finns sammanlagt 15 bänkrader (exklusive läktaren). Vid en beskrivning från 1935 var motsvarade siffra 28. Antalet sittplatser har sammanlagt minskat från omkring 900 till 370 efter senaste renoveringen, en drastisk påminnelse om ett minskat befolkningsunderlag.

Nya estetiska och funktionella krav har inneburit olika förändringsarbeten genom decennierna. I Agunnaryds fall har dock inte dessa åtgärder förvanskats exteriör och interiör i en sådan omfattning att de ursprungliga arkitektoniska värdena förlorats. Kyrkan som invigdes 1874 har därför sådana värden att framtida renoveringsprogram måste utgå från bibehållandet av rådande karaktär.

Händelseregister

- 1330 - Agunnaryd blir pastorat
- 1870 - Ritningarna för kyrkan godkänds, arkitekt J.F. Åbom. Följande år påbörjas bygget
- 1874 - Invigning av kyrkan som leds av biskopen i Växjö H.G. Hultman
- 1875 - Orgeln av Carl Elfström levereras
- 1888 - Taktäckningen av spån ersätts med asfaltspapp
- 1893 - Två stora järnkaminer installeras
- 1906 - Plåttäckning av yttertakets medan torntaket täcks med koppas
- 1917 - Renovering av orgeln
- 1922 - Innertaket ommålas
- 1937 - Koret förlängs åt väster. Skranket demonteras och altaret friställs
 - Flera bänkrader tas bort
 - Sakristia och ett förvaringsrum tillkommer i koret
 - Gjutjärnsfönstren demonteras och ersätts med träfönster med innerbågar
 - Helt nytt golv med blindbotten och trossfyllning
 - Nytt golv på läktare och sidoläktare
 - Nytt uppvärmningssystem med lågtrycksånga
 - Trappa med lucka tillkommet vid korets nordsida (exteriört) som leder ned till värmekammaren under koret
 - Kyrkan elektrifieras
 - Stor absidmålning skapas av Torsten Hjelm
 - Alla ingångar förses med dubbeldörrar
 - Interiören ommålas, såväl bänkar som lösa inventarier
 - Fasaderna rappas
 - Trappan från vapenhuset till läktaren renoveras alternativt ersätts
 - Ringmaskin för tornklockornas drift. Klockorna förses med hammare för klämtning
 - Antalet bänkrader minskas
 - Slipat kalkstengolv läggs in i vapenhuset
 - Invändiga putsytter kalkavfärgas
 - Dörren i absiden muras igen och de tre absidfönstren förses med bränt, patinerat blyinfattat glas
 - Ny orgelfläkt
 - Två lyktstolpar placeras framför huvudentrén

- 1943 - Urverk, ett i varje väderstreck, inmonteras i tornet
- 1944 - Dopfont skänks till kyrkan
- 1947 - Två höga ljusbärare av ek, placerade i koret, skänks till kyrkan
- 1957 - Utrymmet under läktaren byggs in varvid fembänkrader försvinner
 - Den äldre predikstolen återinsätts i kyrkan och placeras invid korets sydvägg
 - Absidmålning förbättras av Torsten Hjelm
 - Hela kyrkan ommålas invändigt, inklusive bänkarna
 - Ornamenten på bänkgavlar och pelarringar beläggs med bladguld
 - Bårhuset i granit byggs invid den nordöstra kyrkogårdsmuren
- 1961 - Den äldre predikstolen konserveras och äldre färgsättning rekonstrueras
- 1971 - Nytt koppartak samt undertak
 - Korset på tornet återställs efter att flera blåst ned. Korset på tornspiran förgylls
 - Orgeln renoveras
- 1973 - Nyss mässkrud inköps
- 1976 - En redskapsbod byggs invid den östra kyrkogårdsmuren
- 1981 - Invigning av den nya kyrkogården med tillhörande minneslund
 - Ny processionskors
- 1986 - Målning och kalkning av sakristian
- 1987 - Elsystemet byts
 - Nydragning av värmeledningsrör, fläktaggregat installeras i korets förvaringsrum
 - Isolering av taket
 - Handikappanpassad toalett installeras
- 1989 - Fasaderna omputsas
 - Handikappramp tillkommer vid huvudentrén samt ett smitt räcke
 - Målning av fönster och portar
 - Förmodligen byts porten vid södra entrén
 - Vedluckan på absiden muras igen
- 2004 - Den tunnvalvda innertaket målas
 - Fönster och dörrar målas, ej huvudentrén
 - Korgolvet byts
 - Långhusgolvet slipas och oljas
 - Bergvärme installeras
 - I långhusets bakre sektion tas två bänkar på vardera sidan kyrkgången bort
 - Plats för en ljus- och ljudoperatör iordningställs i den bakersta bänkraden
 - Radiatorer demonteras i koret
 - Plattformen för altaret förstoras
 - Två skåp byggs in i altaruppsatsens baksida
 - Fyra ljuskronor tillförs
 - Vapenhuset kalkavfärgas och trappan målas